

Zelenková, Anna

Jan Helcelet a otázky česko-slovenskej vzájomnosti a nevájomnosti

In: *Česko-slovenská vzájemnost a nevájemnost*. Pospíšil, Ivo (editor); Zelenka, Miloš (editor). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2000, pp. 76-82

ISBN 80-210-2330-9

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/133275>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Jan Helcelet a otázky česko-slovenskej vzájomnosti a nevzájomnosti

ANNA ZELENKOVÁ (PRAHA)

Běží Labe v levo,
Dunaj v pravo dolů;
Nemohou se snést
Čech a Slovák spolu.
Co se jim dáš různit,
Moravěnko ty?
Tys jim měla býti
Svazek jednoty.¹

Týmito veršami zhodnotil svoju cestu na Slovensko český buditeľ z Moravy Jan Helcelet. Ide o takmer zabudnutého politika a publicistu, ktorý sa v odbornej literatúre spomína iba príležitostne, väčšinou v súvislosti s dejinami moravských osvetových spolkov ako Moravská národná jednota, Matice moravská. Jan Helcelet – lekár a národohospodár, profesor na olomouckej univerzite, ktorý sa v r. 1843 vydal na Slovensko a stretol sa s tamajšími vlastencami, pripravujúcimi práve v tomto období česko-slovenskú jazykovú odluku.

Osobnosť J. Helceletu (1812 Dolní Kounice – 1876 Brno) je stručne zachytená v starších českých dobových slovníkoch a encyklopedických príručkách (napr. Ottův slovník naučný, Masarykův slovník naučný apod.), kde je podaný predovšetkým ako politik, publicista a organizátor verejného života, redaktor moravských novín a časopisov, spätý s dejinami moravského národného obrodenia.² Iba ojedince býva oceňovaný ako básnik

¹ J. Helcelet: *Cesta po Slovensku r. 1843*. In: *Korrespondence a zápisky Jana Helceletu*. K vydání připravil Jan Kabelík. Brno 1910, s. 583.

² Heslo Jan Helcelet. In: Ottův slovník naučný. Jedenáctý díl, Praha 1897, s. 47. Masarykův slovník naučný. Díl III., Praha 1927, s. 123. Helceletovo meno sa objavuje väčšinou v prácach českej pozitívistickej historiografie,

a autor originálnych a svojráznych cestopisov, ktoré aspirujú na priznanie aspoň skromnej literárnej a umeleckej hodnoty.³ V tejto súvislosti býva iba stručne anotovaná Helceletova korešpondencia s B. Němcovou, P. J. Šafárikom, J. E. Purkyňom, A. V. Šemberom, F. M. Klácelom a ě., ktorú k vydaniu pripravil Helceletov životopisec, pozitivistický literárny historik zo začiatku 20. storočia Jan Kabelík v spise *Korrespondence a zápisky Jana Helceleta* (Brno, 1910).⁴ Aj keď Kubelík hodnotí spisovateľskú činnosť Helceleta ako drobnú, menej významnú, ktorá slúžila potrebám doby, zároveň pripúšťa, že „muž tak bohatého fondu duševního, jako byl on, mohl a měl nám podati rozhodně víc“.⁵ Výnimkou zostáva názor A. Nováka, ktorý z okruhu moravských buditeľov z polovice 19. stor. (F. M. Klácel, J. Ohéřal, A. V. Šembera a ě.) kladie Helceleta na popredné miesto ako slovesného tvorcu „velké kultury umělecké i literární a rozhledu světového“,⁶ ktorému priznáva politickú rozhodnosť: „...uměl silou své vášnivě a přece obzíravě bytosti změnití vše v veřejný, svobodomyšlný a moravským potřebám hovějící čin“.⁷

Jan Helcelet pochádzal z francúzsko-nemeckej meštianskej rodiny, ktorá sa na prelome 18. a 19. stor. počestila. Vyštudoval gymnázium a filozofiu v Brne, neskôr medicínu v Padove a vo Viedni, kde sa v r. 1840 stal magistrom pôrodnictva. Aj keď neskôr vykonával lekársku prax

v novej literatúre sa spomína iba ojedinele – akademické *Dějiny české literatury II.* (Praha, 1960, red. F. Vodička) prinášajú iba stručné slovníkové heslo, s. 613, v hlavnom texte sa o Helceletovi nezmieňujú, s výnimkou stručného pripomenutia na str. 575–576. Dopisy otca synovi, vydal F. Hrubý /1932/. Početnejšia literatúra väčšinou biografického charakteru existuje ku vzťahu J. Helceleta a B. Němcovej, napr. J.: Lelek: K románu B. Němcová a J. Helcelet /1921/; L.Svoboda v zb. *Přátelský kruh Boženy Němcové* /1946/.

- 3 Napr. A. Pražák v stati *Československý rozkol* (Kritický přehled nové literatury). *Slavia* 2, 1923–1924, s. 488–489.
- 4 *Korrespondence a zápisky Jana Helceleta*. Vydal Jan Kabelík, nákladom Historické komise při Matici moravské, Brno 1910, 662 s. Tam je tiež obsiahnutá doteraz biograficky najrozsiahlejšia štúdia editora Jan Helcelet /s. XV–LXXXVI/.
- 5 Tamtiež, s. LXVI.
- 6 J.V. Novák – A. Novák: *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny. 4. prepracované a rozšírené vydanie*. Olomouc 1936–1939, s. 449.
- 7 Tamtiež.

v Olomouci, rozhodol sa venovať národnej a hospodárskej osvete. V r. 1846 získal profesúru z hospodárstva a prírodopisu na stavovskej akadémii v Olomouci. Po jej zrušení pôsobil na brnenskej technike. V tej dobe sa už intenzívne zapojil do politického života – ako redaktor Selských novin sa zúčastnil Slovanského zjazdu v r. 1848 v Prahe a stál v čele spoločensko-politických spolkov (Beseda, Čtenářský spolek, Matice moravská, Moravská národní jednota a ď.). Vrcholom jeho politickej kariéry sa stalo v r. 1861 zvolenie do ríšskej rady, kde politicky zaujal stanovisko federalistického austroslavizmu a českého zemského práva.⁸

Pre intelektuálny a myšlienkový vývoj Helceleta mali zásadný význam jeho priateľstvá s I. J. Hanušom, B. Němcovou či A.V. Šemberom, ktorí v ňom prebudili živý záujem v duchu preromantickej estetiky o dedinský folklór. Literárne vychádzal zo stanoviska Kollárovej slovanskej vzájomnosti a Herderových humanitných ideálov. Amatérske vzdelanie klasického filológa a záľuba v antickom umení ho priviedli k odsúdeniu modernej romantickej literatúry (K. H. Mácha, májovci), ktorú posudzoval z hľadiska poučeného filológa, inšpirovaného osvieteným realizmom havlíčkovského typu. V literárnej tvorbe Helcelet svoje väčšinou spisovne podané rozprávanie štylisticky oživoval moravskými dialektizmami, názornými príkladmi a epitetami, nevyhýbal sa ani použitiu jazykovej komickosti.

J. Helcelet už v dobe svojho olomouckého pobytu začal podnikáť svoje krátke výlety do blízkeho okolia a jeho prvou veľkou cestou sa stala v r. 1843 návšteva Slovenska. V r. 1847 si do svojho zápisníka zapísal heslo „*V cizině nejlip poznáváme přednosti i vady vlasti*“⁹ a na prelome 40–50-tych rokov sa vydáva na ďalšie poznávacie cesty po stredoeurópskej habsburskej monarchii (1847 – Korutany, Tyrolsko, Švajčiarsko, 1850 – Drážďany, 1854 – Viedeň, Bavorsko apod.). Zo svojich ciest si Helcelet viedol zápisky, ktoré zamýšľal publikovať. Väčšinou však zostali ležať v rukopisoch a ich sujetovú kostru tvorí jednoduché lineárne radenie zážitkov, pocitov, stretnutí, do ktorých vsúva reflexie o národných a hospodárskych pomeroch. Zvláštnu pozornosť pritom venoval zachyteniu dedinských zvykov, hmotného a duchovného života nižších sociálnych vrstiev vrátane popisu etnografického zvykoslovía a celkovej jazykovej situácie.

⁸ Faktografické údaje čerpáme z Kabelíkovho hesla Jan Helcelet. Porov. 4) .

⁹ Citované podľa *Korrespondence a zápisky Jana Helceleta*. K vydání připravil Jan Kabelík, Brno 1910, s. XXVI.

Podľa editora Helceletovej korešpondencie J. Kabelíka je najvýznamnejší jeho cestopis *Cesta po Slovensku*, s podtitulom *V prázdninách r. 1843*, kde Helcelet veľmi podrobne zachytil Slovensko práve v období pripravovanej česko-slovenskej jazykovej odluky. Cesty českých (moravských) buditeľov na Slovensko v súvislosti s komentovaním jazykového česko-slovenského vzťahu boli od začiatku 19. stor. rozšírenou dobovou záležitosťou (F. D. Trnka, V. Žák, B. Rajská a d.). Pravdepodobne myšlienkovým a kompozičným vzorom pri písaní „slovenského“ cestopisu sa Helceletovi stala práca J. M. Hurbana *Cesta Slováků ku Bratrům Slovenským na Moravě a v Čechách* (Pešť, 1841). Ako neskôr Helcelet, tak aj Hurban vložil do subjektívnej roviny citových zážitkov i kultúrno-historické a ekonomické reflexie so silným sociálnym cítením. Podľa A. Pražáka Hurban vo svojej ceste do Čiech z r. 1839 zaujal československé stanovisko (ktoré bolo blízke aj Helceletovi).¹⁰ Hurbanovo kolísanie v česko-slovenskej jazykovej otázke a nasledujúce priklonenie sa k odluke na začiatku 40-tych rokov nastalo pod vplyvom Štúrovho argumentačného naliehania o politickej nutnosti tohto kroku (A. Pražák). Spájacím žánrovým znakom oboch cestopisov sa stalo pravidelné prelínanie prozaického textu s vlastnými básnickými výtvormi (Hurban svoje básne publikoval samostatne už v r. 1839 v Květech), ktoré vytvárajú zľahčujúci optimistický doplnok k hlavnému textu, nasýtenému neradosnými sociálnymi detailami a kultúrno-politickými postrehmi.

Slovensko vábilo Helceleta „exotickou“ krajinou, svojou prirodzenosťou a pôvodným spôsobom života. Časovo sa zápisky vzťahujú k obdobiu niekoľkých týždňov v lete 1843.¹¹ Podľa presného datovania Helcelet vyrazil z Olomouca 10. 8. 1843 a nasledujúci deň cez Bzenec a Strážnicu dorazil do Senice. 12. 8. sa stretol na fare v Hlbokom s J. M. Hurbanom, s ktorým debatoval o politickom a kultúrnom postavení Slovákov v Uhorsku. Hurban mu oznámil, že Slováci „*hotují se vystoupiti s literaturou slovenskou*“,¹² pričom chcú najskôr vydávať slovenské noviny. Argumentoval jazykovým sporom medzi slovenskými evanjelikmi a katolíkmi, ktorý doteraz nepriniesol vyhovujúci konsenzus pre obe strany, a tiež

10 A. Pražák: *Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrova*. Praha 1922, s. 294.

11 *Cesta po Slovensku r. 1843*. In: *Korrespondence a zápisky Jana Helceleta*. K vydání připravil Jan Kabelík, Brno 1910, s. 575- 592. Cesta je datovaná časovým rozpätím 10.8. – 29.8.1843.

12 Tamtiež, s. 578.

argumentoval potrebou získať slovenské kňazstvo a slachtu. Maďarskému útlaku je vraj možné čeliť iba vlastným slovenským jazykom. Tým sa dosiahne prebudenie národného života. Hurban o vzťahu českej a slovenskej literatúry predpokladal, že budú na seba intenzívnejšie pôsobiť, ak budú samostatnejšie a písané spisovnými, blízkymi jazykmi: „...skrže účastenstvá českých vzdělanců více prospěchů z kvetúci slovenské literatury bude museti i Čechům vyplývat nežli z ochromení češství národnosti slovenské...“¹³ Helcelet naopak Hurbanovi vytýkal politické zdôvodnenie spisovnej slovenčiny, ktoré údajne nevyplývalo zo skutočnej potreby Slovákov a ich literárnej a jazykovej situácie, ale bolo údajne výrazom osobných ambícií. Podporoval síce politické snaženie Slovákov, ale na druhej strane sa domnieval, že jazykové rozdelenie povedie k pretrhnutiu prirodzeného zväzku, ktorý si intenzívnejšie uvedomovala najmä Morava.

O niekoľko dní neskôr sa Helcelet stretol so slovenským básnikom Jánom Hollým, ktorý potvrdil Hurbanovo stanovisko ako názor väčšiny slovenských vzdelancov, ktorý môže zjednotiť staršiu i mladšiu generáciu bez ohľadu na náboženské vyznanie. Český jazyk a literatúra sa vraj nemôže stať východiskom pre Slovákov už z toho dôvodu, že v Čechách a v Hornom Uhorsku došlo k odlišnému náboženskému a politickému vývoju. 22. 8. sa Helcelet stretol v Liptovskom Mikuláši s M. M. Hodžom a jeho bratom Ondrejom. Na schôdzke vznikol rozpor o charakter spisovnej slovenčiny. Helcelet a M. M. Hurban videli rozdiel medzi slovenčinou a češtinou iba v lexikálnej zásobe a nie v gramatickom systéme. Radikálnejší Ondrej polemizoval so svojím bratom, že slovenčina svojou formou a koreňmi nesmie napodobňovať češtinu, pretože Slováci ako osobitný kmeň slovanstva majú oprávnený nárok na samostatný jazyk. 24. 8. došlo v Liptovskom Mikuláši k novému a poslednému stretnutiu Helceleta so slovenskými vlastencami, o. i. s M. M. a O. Hodžovými, J. Kalinčiakom, J. Lehocou, Belopotockým a Kellerom. Aj keď M. M. Hodža, Helcelet, Keller a Belopotocký radili k opatrnosti, Kalinčiak a O. Hodža s poukázaním na hegelovské idey radikálne požadovali jazykovú odluku. Slováci sa vraj nesmú obetovať Čechom, rovnako ako sa Česi nikdy neobhliadali na Slovákov. Aby sa Slovanstvo mohlo znovu zjednotiť vo vyššej rovine, musí sa rozrôzniť na jednotlivé kmene s vlastným jazykom. Helcelet zakončil svoju cestu po Slovensku koncom augusta (28. 8. 1843).

¹³ Tamtiež.

Ak aj v r. 1843 Helcelet pod dojmom osobných zážitkov a citovej atmosféry slovenského prostredia prejavoval určité sympatie pre slovenčinu ako politickú akciu, aj keď nesúhlasil s extrémnym Štúrovým názorom, že nová slovenčina sa má stať zjednocujúcim prostriedkom slovanských národov, v r. 1847 sa v k česko-slovenskej jazykovej odluke ešte raz – kritickjšie – vrátil.¹⁴ Podľa neho, národné obrozenie zasahuje všetky slovanské národy. Zatiaľ čo v Čechách bol pôvodný slovanský úzus zotretý „západným líčidlem“¹⁵, Morava a Slovensko si uchovali národnú svojráznosť a cesta Slovákov k politickej samostatnosti nesmie prebiehať zdôraznením diferenčných znakov medzi oboma národmi. Dôvody slovenskej odľuky videl vo filozofickej nedospelosti, v hmotnej a duchovnej zaostalosti Slovákov. Je potrebné ekonomicky a politiky vyspieť, pracovať na národnom prebudení konkrétnymi činmi, nielen prorockými víziami, ktoré si berú na pomoc národnosť (je zrejmé, že v pozadí týchto názorov pôsobil Havlíčkov praktický program nového chápania vlasteneckej práce, ktorý je spätý s realistickým kriticismom a presvedčením o nutnosti drobných krokov.). „*Stíženost na český despotismus literární a jazykový*“¹⁶ vraj nesmie byť dôvodom pre politické a jazykové rozdelenie Čechov a Slovákov. Ak sa prekoná hmotná zaostalosť moravského i slovenského prostredia, tak sa dá komplementárne pôsobiť ako organická opozícia voči českej politike.

V podtexte Helceletových úvah o česko-slovenskej otázke stála kritika Štúrovho filozofického hegelianizmu a slovanofilstva. Helceletovi vadil politický pohľad na zemianstvo a slovenskú šľachtu, o ktorej pod vplyvom českých pomerov súdil, že pre národnú otázku je stratená. Helcelet ako bezprostredný svedok rozkolu Štúrovi vyčítal určitú apriórnosť idealistických téz, ktoré údajne nevychádzali z realistického posúdenia situácie. Ak Helcelet historicky nedocenil (a zrejme ani doceniť nemohol) Štúrovu kodifikáciu spisovného jazyka ako politický čin a jej význam pre emancipáciu národného vedomia, ani subjektívne nebol schopný priznať slovenským aktivitám váhu úprimného a morálne vyspelého činu, ktorý sleduje politické zjednotenie národa a odstránenie slovenského spisovného dualizmu. Aj napriek týmto objektívnym limitom Helceletovo svedectvo, ktoré sa

14 J. Helcelet: *Ze zápisníku z r. 1847*. In: *Korrespondence a zápisky Jana Helceleta*. K vydání připravil Jan Kabelík, s. 596–597.

15 Tamtiež, s. 596.

16 Tamtiež.

nedá preceňovať, ale ani zľahčovať poukázaním na jeho výnimočnosť, zostáva bezprostredným a konkrétnym dokladom reakcie českého intelektuála, ktorý je formovaný moravským národnobuditeľským prostredím a ktorý pod Kollárovým vplyvom kritizuje samotnú podstatu odluky. Zároveň sa tu však prejavuje nielen vzájomnosť a nevzájomnosť česko-slovenská, ale aj vzájomnosť česko-moravská v užšom slova zmysle. Máme tým na mysli explicitnú formuláciu názoru o sprostredkujúcej úlohe Moravy v česko-slovenských vzťahoch a tiež presvedčenie o geografickej, myšlienkovej a sociálno-politickej blízkosti oboch regiónov, ktorých prebúdzajúca sa národnosť sa vyvíja v širšom štátoprávnom usporiadaní, a preto sa hlási o svoje rozhodné slovo.